

Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған «Сейфуллин оқулары – 17: «Қазіргі аграрлық ғылым: цифрлық трансформация» атты халықаралық ғылыми – тәжірибелік конференцияға материалдар = Материалы международной научно – теоретической конференции «Сейфуллинские чтения – 17: «Современная аграрная наука: цифровая трансформация», посвященной 30 – летию Независимости Республики Казахстан.- 2021.- Т.2, Ч.2 - Б. 67-71

ҚАЗАҚСТАННЫҢ САКРАЛЬДЫ ГЕОГРАФИЯСЫ

*Асанова Айғаным,
Маркетинг және сервис -2013 топ студенті*

2017 жылы 12 сәуірінде Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласын жариялаған. Сол мақаланың ішінде айтып өтілген мәселердің бірі – еліміздің сакралды географиясы. Бұл мәселе еліміз тәуелсіздік алған уақыттан бері біршама зерттеліп келеді. Дегенмен, Қазақстанның сакральды географиясы тақырыбы әр кезде де өзекті тақырыптардың бірі болып қала бермек.

Сакралды сөзінің түп-төркіні латын тілінде жатыр. Еуропалықтар осынау ұғым-түсінікпен өздері ерекше қас-терлеген діни, тіпті мистикалық құбылыстарды, күнде көріп жүрген таныс ортадағы өзгеше болмысты, иррационалды дүниені, нысандарды бейнелеген. Бұл сөз күні бүгінге дейін бастапқы мағынасын сақтап келеді.

Қазақ халқы сакралды сөзін естімей тұрып-ақ дінді ғана емес, жарық дүниенің тылсым таңғажайыптарын, бүкіл қоршаған ортаны қастерлеудің классикалық қағидаларын қалыптастыра алды. Адамдардың күнделікті өміріне қатысты тыйымдарымыздың өзі мән-мағынасы жағынан қоғамдық санадағы, дүниетанымдағы сакралдылық жайлы тұжырымдарымыздың биік деңгейін бейнелейді. Мәселен, табалдырықта тұруға, босағаны керуге, малды ұруға, молаға қарай жүгіруге салынатын тыйымдар шаңырақты, мал-жанды, аруақтарды – екі дүниені де ерекше құрметтегеніміздің дәлелі. Сакралды географияның пайда болуы себебі мен философиясының түп-көздегені де – осы. Ол төл тарихымыздың қай дәуіріне болсын тән ізгілік, биік рух, болашаққа сенім тәрізді қасиеттермен үндесіп жатыр.

Қазақтың сакралды әлемге сәйкес тілдік қоры да қалыптасқан. Солардың ішінде үш сөздің этимологиясы мен танымдық әлеуеті айрықша көзге түседі. Ол сөздер – әулиелі, киелі, қасиетті. «Әулие» – қазақ тіліне араб тілінен енген сөз. «Түпжаратушының сүйген құлы, адамды дұрыс жолдан адастырмаушы» дегенге саяды. Ұлы даламызда құдай жолынан қылаудай ауытқымаған, ақылымен де, қолымен де қалтқысыз қызмет еткені үшін әулие санатына көтерілгендер бар. Ендеше, сакралды география нысандарының ең маңызды, ең мәртебелі бөлігін «әулиелі» терминімен айшықтаған жөн. Мәселен, ислам дінінің ғұламалары мен қайраткерлері Қ.А.Ясауидің, С.Ғылманидің, А.Машанидің, Х.Алтайдың кесенелері, егер сакралды география нысандары тізіміне ене қалса, «әулиелі» атауымен ұлықтауға лайық.

Ислам діні Ұлы далаға VIII ғасырдың ортасынан тарай бастады. Демек, діни сакралды география хронологиялық тұрғыдан соңғы XIII ғасырды қамтып жатыр.

«Киелі» сөзінің мән-мағынасы өте күрделі. Халқымыз осы ұғыммен зорлық-зомбылыққа, әділетсіздікке қарсылығын, адамның, табиғаттың, қоғамның арасындағы жарасымдылық пен үйлесімді сақтауға құштарлығын білдірген. Киелі сакралды географияның тұңғышы Қазығұрт тауы десек, еш қате-лес-пейміз. Өйткені таудың басында Нұқ пайғамбардың кемесі қалғаны туралы аңызды білмейтін қазақ жоқ, оған тәу етушілер күні бүгінге дейін үзілген емес.

Сакралды география атауларын қоғамдық санада төл тарихымызбен ажырағысыз байланыста орнықтыру арқылы қазақстандық патриотизмнің іргетасы – жерге, тілге, мемлекетке құрметімізді нығайтамыз. Бұл қазақ жеріне көзін тігіп жүрген басқаларға да сабақ болғанына қоса, ұлттық тіліміздің мәртебесін, мемлекетшіл санамыздың деңгейін арттырары сөзсіз.

Қазақстанда сакралды жерлерге өте бай. Солардың бірі - Қожа Ахмет Ясауи кесенесі. ЮНЕСКО-ның Әлемдік мұра тізіміне енген Қожа Ахмет Ясауи кесенесі Оңтүстік Қазақстан облысы Түркістан қаласында орналасқан. Оны әлемнің сезігінші кереметі деп тегіннен тегін атамаған. Бұл сарайлар мен ғибадатханалардың кешені орта ғасыр сәулетінің жауһары. Кесененің күмбезі Орталық Азиядағы ең үлкен күмбездердің бірі, оның диаметрі шамамен 18 метрді құрайды. Кесенеді шартты түрде сегіз блокқа бөлінген 30-дан астам бөлмелер бар. Олар өзара шиеленіскен жолдармен, дәліздермен, сырмалы екі қабатты сатымен байланысқан. Жарық ішке ағаш шарбақтармен бітелген терезелер арқылы кіреді, жаңғырық адамдардың аяқ дыбысын алысқа алып кетеді... Жартылай қараңғылық, салқындық, тыныштық құлшылық етушілердің жүрегінде терең сенім мен үйлесімділік тудырады. Сол заманның ең озық технологиялары арқылы жасалған кесененің сәулеті қайталанбас құбылыс. Бұл ғимаратты тұрғызу кезінде парсы сәулетшілері Самарқанд және империя астанасы Тимуридтерді тұрғызу кезінде қолданылған көптеген жаңашыл сәулет және құрылыс шешімдерін пайдаланған. Құрылыста ерекше қоспа мен күйдірілген қызыл кірпіш қолданылған. Қабырғалар мен күмбездердегі декоративті әрлеудің байлығы әрі сан алуандығы, ғимарат пен күмбез көмкерілген сұлулығы мен шеберлігі жағынан ерекше тасты және майоликалы тақталар, мозаикалар, өрме жазумен, герметикалық және өсімдік өрнектерімен берілген қабырғадағы суреттер, тассүңгілер, қуатты тізбекті және көркем мұнаралар – осының бәрі Әмір Темір заманындағы, Орталық Азияға тән архитектура стилінің қалыптаса бастаған кезіндегі сәулет өнерінің қандай деңгейде болғанын көрсетеді. Сол дәуірде тұрғызылған барлық монументалды ғимараттардың ішінде тек Қожа Ахмет Ясауи Кесенесі ғана толықтай сақталған.

Республикалық мәртебеге ие, Қожа Ахмет Ясауи кесенесінің оңтүстік-шығыс бетінде 60 метр қашықтықта орналасқан – Рабия Сұлтан Бегім ескерткіші. Рабия Сұлтан Бегім Темірдің ұрпағы, атақты астроном ғалым

Ұлықбектің қызы, Шайбанилік Әбілхайыр ханға ұзатылған, Көшкінші және Сүйінші хандардың анасы, Әбілхайыр хан қайтыс болған соң 16 жыл Түркістанда өмір сүреді және осында қайтыс болады. Арнайы салынған кесенеді өзі, ұлы және үш немересі жерленген. Алғашында сегіз бұрышты бір камералы, цилиндр тәріздес барабанға бекітілген биік күмбезі бар құрылыс ретінде салынып, кейіннен көп камералы шаршы жоспарлы құрылыстармен толықтырылған. Кесене өте үлкен сәулеттік кешендердің бірі. Оның құрамына бес үлкен бөлме кіреді. Кесененің қас беті сүйір ұшты биік екі тірек аралығының доға тәрізді жабын түрінде жасалған, сегіз бұрышты залы және осы залға жапсарлас салынған ұзынша келген тік бұрышты екі үй-жай бар. Кесененің айналасынан табылған майоликалық және жылтыратылған тақтайшаларға қарап, оның полихромды қаптамамен қапталғанын көруге болады. Кесененің оңтүстік-шығыс бөлігінде жерасты қабірханаға кіретін есік бар. Қабірхана сыланып, боялған. Кесене түркістандық жергілікті сәулеттік дәстүр негізінде салынған алғашқы кесене ретінде өте маңызды.

Домалақ ана кесенесі - сәулетті ескерткіш. Қаратаудың күнегей бетінде, Балабөген өзенінің аңғарында орналасқан. Қазақ халқының абыз аналарының бірі, халық арасында Домалақ ана атанған Нұрилә Әли Сланқызының зиратының басына тұрғызылған. Домалақ ана Жетісу, Әулиеата, Шымкент, Ташкентті мекен еткен барлық халықтың анасы саналады. Оның баласы Жарықшақ Ташкент әмірінің көмекшісі, кейін Жетісу аймағының билеушісі болған. Есенбұға ханның бас уәзірі қызметін атқарған. Бірде Домалақ ананың түсіне ері Бәйдібек ата кіріп, туған мекені Қаратауға көш деп аян береді. Осы жол сілтеумен өмірінің соңғы уақыттарын Қаратауда өткізген аяулы ана намаз уақытында қайтыс болады. 1456 жылы Домалақ ананың немересі Дулат Бұхарадан Абдулла Шері есімді шеберді алдыртып, ана басына төрт қанатты күмбезделген кесене-там тұрғызады. Домалақ ана кесенесі бірнеше рет бұзылып қайта өңделген. Ғимаратта түрлі көне қолжазбалар сақталған. Бұл көпшілік тәу етер қасиетті орын. Кесенені салуда бұрыннан белгілі формалар мен мотивтерді қиыстыру арқылы жаңа ғимарат салу идеясы емес, ассоциативтік қатарлар түзу жолымен байырғы қазақтың халықтық мұрасын басқа, күрделірек деңгейде тереңінен меңгеру әдісі қолданылған. Табыну ғимараттарының белгілі бөліктері - портал, күмбез, мұнаралар - өзге илімділік тілінің көмегімен, сезімдік-көркемдік дәрежеде ортаазиялық классикалық емес, қазақтың далалық көне өнерімен үндес жасалған. Домалақ ана кесенесінің биіктігі 12 метр. Аңыз бойынша Домалақ ана кесенесінде екі қасиетті тас бар, осы екі тастың арасынан тек жаны таза адам өте алады. Мұражайда қолдан жасалынған көптеген заттар сақталған.

Ақмешіт әулие үңгірі – Орталық Азиядағы ең үлкен үңгірлердің бірі. Түркістан облысы Бәйдібек ауданында орналасқан. Қаратаудың етегіндегі, әктасты жыныстар қабатында пайда болған ойық жарқабақ үңгір. Ұзындығы 254, ені 65, биіктігі 25 м. Жарқабақ саңылауларынан мезгіл-мезгіл су тамып тұрады. Ішінен қарағанда ернеуі киіз үйдің шаңырағы секілді көрінеді. Ел арасында бір кездері онда бір әулие әулетімен киіз үй тігіп, сатымен шығып-

түсіп жүрген деген аңыз айтылады. Негізі Ақмешіт үңгірі туралы аңыз-әңгімелер өте көп. Есіркеп Қойгелді батырға қатысты айтылған аңыз. Батыр қалмаққа қарсы жорыққа шығарда кенеттен нөсер жауып кетеді. Он мыңнан астам сарбаз пана іздеп, осы үңгірге түседі де, таңғы намазға жығылады. Атауы жоқ үңгірді жауынгерлердің бірі батырдың есімімен атауға ұсыныс тастайды. Алайда Есіркеп Қойгелді батыр бұл ұсынысқа үзілді-кесілді қарсылық білдіреді. «Бұл Қаратаудың қасиеті дарыған таудың етегі. Бізді және астымыздағы аттарымызды жаңбырдан қорғап қалды. Сәждеге жығылып, намаз оқуымызға мүмкіндік берді. Үңгір ішіндегі тастары да ақ ұлпадай әппақ, керемет әсер қалдырады. Мұның қасиеттілігі сол шығар, сондықтан оны «Ақмешіт» деп атайық», - депті. Міне, содан бері қасиетті орын ұрпақтан-ұрпаққа Ақмешіт деп аталып кетіпті. Ақмешітке келушілер саны жыл сайын артып отыр. Бірақ, олардың саны туралы нақты дерек жоқ. Тек болжам ғана. «Тарихи-табиғи мұраны қорғау және пайдалану орталығы» мекемесінің жүргізген жұмыстары бойынша, үңгірге жылына жүз мыңнан аса адам ниет етіп кетеді екен. Олардың көбі өз отандастарымыз болса, қалғаны Ресей, Өзбекстан, Қырғызстан елдерінен арнайы іздеп келіп, тілек тілейтіндер.

Айша бибі кесенесі – XI-XII ғасырлардағы сәулет өнерінің көрнекті ескерткіші. Тараз қаласынан 18 км қашықтықта орналасқан. Қазіргі кезде ол кесене ЮНЕСКО қатарына алынған. Сырты керамикалық плиталармен қаланып, ойып жасалған өрнектің сән-салтанаты мен сан түрлілігі жағынан Қазақстандағы басқа мемориалдық-дәстүрлік ескерткіштер ішінде оған тең келетіні жоқ. Ескерткішті қалаған кірпіштердің әртүрлілігінің өзі таң қалдырады. Оның алғашқы қалпы біздің уақытымызға дейін тек батыс қабырғасында сақталған. Кесене құрылысын 1897 жылы В.А. Каллаур, 1938-39 жылы А.Н. Бернштам бастаған КСРО ҒА Қазақ филиалының тарих және материалдық мәдениет экспедициясы, 1953 жылы Қазақстан ҒА-ның экспедициясы зерттеген. Ескерткіш туристтерді тек қана ерекше сәулетімен ғана емес, сонымен қатар сұлу Айша бибі мен батыр Қарахан арасындағы шексіз махаббаты туралы аңыз да қызықтырады. Күмбезді Қарахан (Әулие ата) салдырған. Бірақ кесенені салған сәулетші туралы нақты дерек жоқ. Бүгінде Айша бибі кесенесі бір шаранаға зар болып жүргендердің тәу етіп келетін қасиетті жеріне айналған. Әулиелі жердің топырағын басып, кесенеге ізгі ниетпен келгендердің тілегі қабыл болып жататындығы да таңғалдырады.

Бабажы қатын кесенесі Айша бибі мазары жанында орналасқан – X-XI ғасырлардан сақталған сәулет өнері ескерткіші. Ескерткішті 1897 жылы В.Каллаур, 1938 жылы А.Бернштам, 1953 жылы Т.Бәсенов зерттеген. Текше тәрізді тік бұрышты, қызыл кірпіштен тұрғызылған, биіктігі 5 метр. Қасбеті мен 2 қапталы бір-біріне ұқсас, мәнерлеп қаланған кірпіштен күн тәрізді өрнектер жасалған. Жоғары жағы аркалы, ішке кірер есік шығыс жақ қабырғасында сегізқырлы барабанға ауысатын тромпбелдеу жасалған. Оның үстінен ішкі еңсенің 16 қырлы күмбез басталады. Ал сыртқы күмбезі биіктігі 86 см қырлы призманың үстіне орнатылған. Мұндай қобылы күмбездер Қазақстандағы Көккесене, Жұбан Ана сияқты көне ескерткіштерде кездеседі.

Бір-біріне қаптай салған қос күмбез ескерткіштің ұзақ сақталуына себепші болған. Күмбез тұғыры аршамен құрсауланып, тақталардан суағарлар жасалуы сол кездегі құрылыс өнерінің өте жоғары дәрежеде болғанын көрсетеді. Ғимаратта шағын көлемдегі сәулеттік нақыштар ұтымды әрі үйлесімді пайдаланылған. Бабажы қатын кесенесі сыртқы пішімінің жинақылығымен, құрылысының беріктігімен ерекшеленеді. Бабажы қатын кесенесі өзінің қос қисығы бар он алты қабырғалы шатыр төбелі ерекшелігімен әйгілі. Шатырлы, қабырғалы жабуы орта ғасырлық сәулет өнері мен қазіргі заманғы кесенелердің ешбірінде жоқ. Ондағы эпиграфиялық айшық мұнда жерленген әйелдің аты-жөнін бізге жеткізіп отыр.

Отырар - Қазақстанның орта ғасырлардағы әйгілі қалаларының бірі. Қаланың қалдығы Отырар төбе деген атпен белгілі, қазіргі Оңтүстік Қазақстан облысы Отырар ауданының Шәуілдір елдімекенінің жанында орналасқан. Отырар қаласы туралы көптеген саяхатшылардың жазба деректерінде айтылады. Ежелгі Отырар шұраты Оңтүстік Қазақстан облысы Отырар ауданында орналасқан. Оның жері Сырдарияның орта ағысы тұсындағы жағаларында орналасқан. Орта Сырдарияның алқабы, Тұран ойпатының бір бөлігі, Қызылқұм-Ортасырдария жазығына кіреді. Шұраттың негізгі су көздері Арыс пен Сырдария. А.Н. Бернштам Отырар, Арыстың Сырдарияға құяр тұсында, Бөгенге жақын орналасқандықтан, қолайлы позицияда тұр және жер суару үшін суы жеткілікті деп дәл айтқан. Бөген мен Арыс бойымен Таласқа, үйсін, кейін қарлық иеліктерінің шекарасына дейін жеткен. Сырдария бойымен жолдар Шаш, Ферғана және Соғдыға, солтүстікке қарай Арал маңындағы алаңдар арқылы Еділ бойындағы далаға, Таулы Оралға және Қара теңіздің солтүстік жағалауына дейін барған. Шұраттың солтүстіктен оңтүстікке қарай ұзындығы 53 километрдей, батыстан шығысқа қарай 54 километрдей. Шұрат территориясында 130 астам ескерткіштер бар. Отырар шұраты Қазақстан Республикасы археологиясының жауһары.

Қорыта келгенде, жоғарыдан көргеніміздей Қазақстан жері сакралды жерлерге бай. Жоғарыда аталғандардың бәрі тек еліміздің оңтүстік бөлігіне ғана қатысты киелі жерлер. Еліміздің әр аймағында көне орындар бар. Түркілердің Отаны Алтай-дағы Берел, т.б.. Сакралды нысандардың көбі исламға дейінгі дүниетанымды айшықтайды, көбіне нақты киemen қосарлана аталады. Айталық, Абылай ханның киесі қызыл түлкі, Райымбек батырдың киесі ақ түйе, Жамбылдың киесі қызыл шұбар жолбарыс, Кемпірбайдың киесі көкала үйрек. Қысқасы, киелі сакралды география хронологиясы бойынша да, мазмұны жағынан да ауқымды әрі бай.

Сакралды географияның үшінші құрамдас бөлігін халықтың, мемлекеттің тағдыры мен тарихында бетбұрысты миссия атқарған оқиғалар орны және тұлғаларға байланысты жерлер құрауы керек. Тап осы мәселеде қоғамдық санадағы мәртебесімен есептескен жөн. Мәселен, XVIII ғасырдың батыры Райымбектің зиратына түнеп, аруақтан бала сұрау, тілек тілеу ертеден үзілмеген дәстүр. Осынысымен-ақ батыр зираты сакралды нысанға айналды. Ал батырлығы бір мысқал кем емес талай ерлердің есімі естен

шықпаса да, зираттары қайда екенін білмейтініміз рас қой. Есесіне өмір жолы ауызша тарих мәліметтерімен ғана сипатталған жанның басындағы белгісі сакралды географияға айналғанына куәміз.

Ұлытау (Акмешит) – Ұлытау тауларының шыңы. "Ұлытау "қазақ тілінен" ұлы тау", "үлкен тау" деп аударылады. Бірақ бұл таулардың өзі өте биік болмағандықтан, бұл атау дәл қасиетті мағынаға ие, өйткені бұл таулар ежелгі дәуірден бері көшпенділердің ғибадатханалары жасырылған "басты құрметті таулар". Әулиетауда ежелгі жерлеу орындары бар. Аңыз бойынша, бұл тауларда Заратустра пайғамбар дүниеге келген, Орта ғасырларда Жошы хан, Алаш хан, Тоқтамыс хан, Едіге би және басқа да көрнекті ата-бабаларымыз осы жерге жерленген.

XIX ғасырда Қарағанды облысының Жаңаарқа ауданында, Сарысу өзенінің оң жағалауында салынған Жұбан ана (Жуан әулие) кесенесі күрделі құрылыс тәсілдерін пайдалана отырып, абсолютті түрде нақты инженерлік міндеттерді шеше отырып, тұрғызылған. Күмбезді-центрлік құрылыс кесенеге сыртқы әсемдік беріп, құрылыс бекінісін қамтамасыз етеді. Барлық кірпіштер бірдей мөлшерде және формада болады, бұл құрылыс материалдарын өндіру мәдениетінің дамуын дәлелдейді. Құрылым арнайы ерітіндіден тұрғызылды, оны өндірудің құпиясы жоғалды, бірақ сөзсіз – материал өте күшті. Ауа-райының қиын жағдайларына қарамастан, ол біздің уақытқа дейін жақсы сақталған.

Сығанақ-қазіргі Қызылорда облысының шығысында орналасқан қала. Ол Сырдария өзенінің солтүстігінен жиырма шақырым және Сунақат ауылының солтүстік-батысында екі шақырым жерде орналасқан. Бір қызығы, ежелгі жер өзінің қызықты тарихымен әйгілі: XI ғасырдың ортасында оғыздардың астанасы бола отырып, қалалар барлық саудагерлер мен қолөнершілер жиналған үлкен экономикалық орталық болды. Тарихта 1219 жылы Сығанақты моңғолдар қиратты, бірақ XIII ғасырдың 2-жартысында ол қайтадан жанданды. Қалашық Қазақ хандығының орталығы болған. Кейін Сығанақты жоңғарлар талқандады. Бұл қасиетті орын болып саналады және қажылар арасында өте танымал. Мұнда сіз әлеуметтік мәртебесі, жасы мен денсаулық деңгейі әртүрлі адамдарды кездестіре аласыз. Олардың барлығы Қоңыр әулие үңгіріне келді, оның ішінде мөлдір таза және суық суы бар жерасты көлі бар. Бұл су аурулардан айығып, онда жүзгендердің барлығына жаңа өмір береді деп саналады. Үңгір су қоймасының мөлшері шамамен 17-18-ден 12-15 метрге дейін. Тереңдігі - бес метрге дейін. Судың температурасы Цельсий шкаласы бойынша 4 градус.

Қорыта келгенде, Елбасымыз Н.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы негізінде ұсынылған алты жоба қоғамдық сананы заманауи биікке көтеруге септесетіні сөзсіз. Біз де өз тарапымыздан «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасына, рухани жаңғыру бағдарламасына үлес қосуды жөн көрдік. Бұл жобаны жүзеге асырудың мақсаты – халықтың ұлттық бірегейлігін және құндылықтарын бекемдеу, жат идеологияға төтеп беретін қалқанды нығайту. Осы жерлерді қалпына келтіруге біздер, жастар, қол ұшымызды созуымыз керек. Сонда біздің

еліміздің көркі одан есе ұлғия түседі деп ойлаймын. Себебі біздің ата-бабаларымыз бұның бәрін жәй қалдырған жоқ. Тарихымызды сақтап зерттеу біздің қолымызда.

Пайдаланған әдебиеттер

<https://egemen.kz/article/165526-sakraldy-geografiya-ol-ne>
<https://oyla.xyz/article/koza-ahmet-assau-i-kesenesi>
https://www.inform.kz/kz/rabiya-sultan-begim-kesenesi_a2241095
https://www.inform.kz/kz/domalak-ana-kesenesi_a2243422
<https://sputnik.kz/regions/20181031/7855722/turkistan-aqmeshit-yngiri.html>
<https://kazislam.kz/eislam-116/>
https://www.inform.kz/kz/babazhy-katyn-kesenesi_a2218229
https://www.inform.kz/kz/kazakstandagy-ezhelgi-kalalar-otyrar-kalasy_a2739860

*Ғылыми жетекшісі: Резуанова Ғ.Қ., ф.ғ.к., доцент
С.Сейфуллин атын. ҚАТУ, Нұр-Сұлтан қаласы*